

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

**ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ОБЩЕСТВЕН РЕД И СИГУРНОСТ“**

ТИХОМИР ЕМИЛОВ ТОДОРОВ

**РАЗКРИВАНЕ НА ДОКУМЕНТИТЕ НА
ТОТАЛИТАРНИТЕ СЛУЖБИ
ЗА СИГУРНОСТ
В СТРАНИТЕ ОТ ИЗТОЧНА ЕВРОПА**

АВТОРЕФЕРАТ

Професионално направление 9.1. „Национална сигурност“,
Докторска програма
„Управление в сферата на сигурността и обществения ред“

Научен ръководител:
проф. д-р Петър Георгиев Христов

Варна, 2024 г.

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“**

**ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ОБЩЕСТВЕН РЕД И СИГУРНОСТ“**

ТИХОМИР ЕМИЛОВ ТОДОРОВ

**РАЗКРИВАНЕ НА ДОКУМЕНТИТЕ
НА ТОТАЛИТАРНИТЕ СЛУЖБИ
ЗА СИГУРНОСТ
В СТРАНИТЕ ОТ ИЗТОЧНА ЕВРОПА**

АВТОРЕФЕРАТ

Професионално направление 9.1. „Национална сигурност“,
Докторска програма
„Управление в сферата на сигурността и обществения ред“

Научен ръководител:
проф. д-р Петър Георгиев Христов

Рецензенти:
Проф. д.н. Стефан Ангелов Симеонов
Проф. д-р Стефан Иванов Мичев

Варна, 2024 г.

Дисертационният труд е в обем от 205 страници.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „Обществен ред и сигурност“ при Юридическия факултет на ВСУ „Черноризец Храбър“.

Дисертационният труд включва титулна страница, съдържание, увод, изложение в три глави, заключение, 9 фигури, 2 таблици и библиография, съдържаща списък с нормативна уредба (10 източника), използвана литература (148 заглавия), интернет източници (98 източника) и четири приложения. Съдържанието на всяка от отделните глави е разпределено в отделни точки. Използваната литература се състои от нормативни документи, допълнителна литература и интернет източници.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на открито заседание на научното жури на 25.10.2024 г. от 11 ч. в Заседателната зала на ВСУ „Черноризец Храбър“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в канцеларията на катедра „Обществен ред и сигурност“ при Юридическия факултет на ВСУ „Черноризец Храбър“ и на www.vfu.bg.

1. Актуалност и значимост

Повече от тридесет години след демократичните промени в България въпросът – възможно ли е процесът по разкриването и оповестяването на документите на бившата Държавна сигурност да бъде успешно нормативно регулиран и практически ефективно реализиран, продължава да стои без окончателен отговор. Няма категорична яснота какви лични и обществени потребности бяха удовлетворени с направеното досега. Не е направена оценка на въздействието на законодателните решения и на резултатите от тяхното прилагане за икономическото и политическото развитие на българското общество. В същото време стана очевидна неспособността на разузнавателните и контраразузнавателните служби на България да изпълняват пълноценно своето предназначение – корупцията се утвърди като отличителна черта на българския преход, организираната престъпност се превърна във важен фактор на икономическия и политическия живот, а борбата с чуждите разузнавания се изнесе на политическо равнище – масови изгонвания на чужди дипломати и технически сътрудници на чуждо посолство, тъй като специалните служби очевидно нямат необходимия капацитет да противодействат ефикасно със специфичните сили и средства.

Парламентарно представените политически сили, гласували и приели Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия видимо осъзнават малозначителността на случилото се и всячески избягват повдигането на публична дискусия по въпроса. За това свидетелства фактът, че мандатът на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (Комисията) е изтекъл още през 2017 г. и на практика нейните членове довършват срока на трети, но невъзложен от Народното събрание мандат, при изричното изискване на Закона (чл. 5 ал. 2) да бъдат избирани само за два мандата от по пет години. Председателят на комисията Евтим Костадинов сам споделя публично, на официалния сайт на

ръководеното от него учреждение, своето лично „разбиране, че силна държава има, когато се спазват законите“, което не му пречи в противоречие със Закона да заема поста без прекъсване в продължение на 15 години (от 2007 г.).

Актуалността на дисертационното изследване следва да се оцени от гледна точка на въпроса за състоятелността на предмета на дейност на Комисията и необходимостта от продължаване на нейната дейност, породен от нейното negliжиране от законодателния орган на страната, който е я създал и е длъжен да я контролира. Практическата значимост на постигнатите резултати следва да се оцени от степента, в която те надграждат и подкрепят с научно обосновани аргументи идеята, че разследването на цялостната дейност на Държавна сигурност е много по-важна от гледна точка на обществения процес и развитието на демокрацията в България, отколкото паразитният шум, който заглушава публичното поставяне на този въпрос и е единственият практически резултат от работата на Комисията.

2. Обект на изследването

Обект на дисертационното изследване е използването на секретни сътрудници в оперативно-издирвателната дейност, осъществявана от Държавна сигурност.

Основа за обекта на изследването са Архивите на бившата Държавна сигурност, които представляват огромен обем от документи. И към момента е трудно да се оцени, коя точно част от архива е трябвало и трябва да се разкрие и по какъв начин да бъде извършено това.

3. Предмет на изследването (аспект на обекта, обхват, ограничения)

Предмет на изследването са обстоятелствата, свързани със секретността и конспиративността, използвани в работата със секретни сътрудници, които затрудняват и на практика правят невъзможно пълното и обективно разкриване на обективната истина в цялата ѝ пълнота. Това са обстоятелства, които не са очевидни за

неспещалистите, тъй като не са отразени пряко в документи и за тяхното разбиране е необходима безспорна професионална и научна експертиза.

4. Цел на изследването

Целта на настоящото дисертационно изследване е да се защити тезата, че дейността на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия следва да бъде прекратена.

5. Задачи

Във връзка с постигане на целите в дисертационния труд е необходимо да се поставят следните задачи:

Основна задача: Разкриването на историята на документа в своето съдържание посочва как се развива обществото и какви ценности следва.

Допълващи основната задачи:

- разкриването на ролята и мястото на специалните служби на Държавна сигурност в системата на авторитарната власт;
- разкриване на механизма за установяване и закрепване на едноличната власт;
- да се открият онези законодателни, организационни, функционални, кадрови и други особености на изграждането на Държавна сигурност, които са били в основата на нейното превръщане в средство за утвърждаване на персоналната власт.

6. Работна хипотеза на изследването

През периода след 1989 г. до настоящия момент службите за сигурност с различна интензивност търпят реформи и промени. През периода се приемат редица закони, регламентиращи работата на тези служби в България /Бел.: Законите за Държавна агенция „Национална сигурност“, за „Държавна агенция „Разузнаване“ и други/. В тези закони, с цел избягване от безконтролността на службите, са заложили различни начини за контрол, включително и парламентарен. В процеса на реформите службите освобождават

или пенсионира почти всички служители, работили в бившата структура на ДС. И през целия посочен период от различни източници в обществото продължава да се вмения страх от ДС. Множество са примерите, които обуславят обществените опасения, че структурите на ДС продължават скрито да владеят и контролират общественно-политическите и икономически процеси в държавата. От изключителна важност за националната сигурност, предвид вътрешната и международната обстановка, включваща: във вътрешен аспект – проблеми с корупцията, общественото разложение, бедността и икономическо-олигархичните негативни практики и в международен аспект – хибридна война, конфликтите с ниска интензивност, тероризма и явното или скрито вмешателство на други държави във вътрешните или външните работи на държавата, настоящите специални служби да играят ролята на силна имунна система на България. Основна част от посочените предизвикателства, под една или друга форма, винаги са представлявали заплаха за България. Опитът за скрито вмешателство на други държави във вътрешните или външни работи на България е проблем, който исторически може да бъде проследен от периода на създаването на Българската държава до днес. Други от посочените по-горе заплахи имат проявления и развитие в най-новата история. Противодействието срещу този нов вид заплахи води до необходимостта от нов подход, който настоящите служби за сигурност опитват да прилагат – повишаване нивото на интегритет между службите, включително и на ниво ЕС, навлизане на технологиите в работата, повишаване на експертността и други. Не може да бъде пренебрегнат фактът, че ДС е част от историята на службите за сигурност в България и то в непосредствена историческа близост. Предвид това – процеса и начините на разкриването на документите на ДС, периодичните компроматни скандали, пренасят своите негативи върху новосформираните служби за сигурност и в определена степен затрудняват начина им на функциониране.

В допълнение: процесите по съсредоточаването на негативната обществена енергия единствено върху периода на ДС, върху нейната структура и дейност, отделяйки я от конюнктурата

на времето – тоталитарната държава, партията, номенклатурата, водят до формализъм в процеса на разкриване на документите на ДС, при който отсъства търсеният от законодателя морален катарзис в българското общество.

7. Методология и инструментариум на изследването.

Използвани общонаучни методи:

- анализ
- синтез
- индукция
- дедукция
- аналогия

Използван системен подход:

- анкети;
- исторически анализ
- сравнителен анализ;
- контент-анализ
- система от индикатори.
- проучване на експертно мнение

- Използване на първични документи, изводи и твърдения от автори на изследвания, публикации и книги имащи задълбочени и качествени познания в изследваната материя с цел потвърждаване на изводите в изследването.

8. Краен научен продукт/резултат

Приносът на изследването се състои в следното:

- разкриване на негативни процеси относно ефективността, целесъобразността и ролята на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия от 2006 г. и създадената според този закон Комисия;
- сравнителноправният анализ разкрива положителните и негативните процеси, съпътстващи разкриването на документите на тоталитарните служби за сигурност в България и Източна Европа.

Конкретната съпоставка между разкриването на документите в България и Румъния разкрива и начина на формиране на модерните служби за сигурност в двете страни, както и негативните и положителните страни в контекста на закриването на тоталитарните служби.

9. Потребител на научния продукт и начин на използването му

Заложените в изследването анализи и изводи могат да бъдат използвани като допълнителна гледна точка при изучаването на отнормисими към проблема научни дисциплини.

Изводите от анализа на съдебната практика могат да послужат за иницииране на обществен и юридически дебат за оценката от гледна точка на целесъобразността и необходимостта от промяна в законодателството, което регламентира процеса по разкриване на документите на ДС.

Осъществяване на методически контрол от научния ръководител върху изследването.

10. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е в обем от 205 страници. Включва увод, изложение в три глави, заключение, 9 фигури, 2 таблици и библиография, съдържаща списък с нормативна уредба (10 източника), използвана литература (148 заглавия), интернет източници (98 източника) и четири приложения.

УВОД

Думата „архив“ е извлечена от гръцкото *ἀρχεῖον* – „присъствено място“, свързано с управлението на нещо. Произлиза от *архион*, тоест дома на архонта, където в Антична Гърция са били съхранявани важни официални документи. Днес краткото общоприето определение за архив е сбирка от стари документи, излезли от употреба и съхранявани по специален начин.¹ Така се наричат и различните архивни фондове, какъвто е случаят с архива на бившата Държавна сигурност, предназначен за съхранение на

¹ Речник на Българския език. Том 1 (А – Б), София, БАН, 1977.

съвкупност от документи, които исторически и логически са свързани помежду си и са използвани като основна класификационна и отчетна единица на Националния архивен фонд (НАФ).

В България специализиран държавен орган е Държавна агенция „Архиви“ (ДА „Архиви“), към която има централна и регионални архивни служби. Съществуват и други архивни средища в различни научни и културни институции, като Българската академия на науките и Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Дисертационно изследване е да се защити тезата, че дейността на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия следва да бъде прекратена.

Налице са редица очевидни факти, които се възприемат, в голяма степен, еднозначно и от които могат да се изведат аргументи в защита на издигнатата теза на изследването. Такива са:

- вече преминалият период на повече от 30 години от закриване на Държавна сигурност и реформиране на разузнавателните служби на военното ведомство и от съпътстващите периода събития на унищожаване и укриване на документи, на откриване и закриване на комисии по управление на тези документи, работили с различна степен на ефективност и съвпадение на целесъобразността;

- повтарящата се трансформация на първоначалната негативна обществена рефлексия в отношението на почит и уважение към делото и приноса за обществото на изявените личности, като актьора Тодор Колев, журналиста Петко Бочаров, писателката Вера Мутафчиева и мн. др., за които Комисията установи и разкри документи, уличаващи ги в принадлежност на Държавна сигурност;

- неуспешният опит на новите демократични държави от Централна и Източна Европа напълно да ограничат или да изключат хората, свързани с Държавна сигурност, от публичния живот. Тази цел се оказва трудно постижима не толкова заради унищожаването

или укриването на голяма част от архивните документи, колкото заради принципите на защита правата на човека, залегнали в действащото международно право и тяхната имплементация в националните законодателства;

- по време на тоталитарния режим радатели на идеята за ограничаване или пълно изключване на хората, свързани с Държавна сигурност, с отделни изключения, сами не са били изолирани от обществения живот, дори напротив – имали са успешна професионална кариера и активно участие в социалните процеси.

- неоспорим факт е и това, че най-младото поколение, което се оказва засегнато от Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия е вече на рубежа на 60-годишната възраст, когато като правило човек е преминал зенита на своето професионално и личностно развитие. Освен това тези служители и сътрудници на органите за сигурност, за разлика от колегите си в Съветския съюз, Полша, Чехословакия и Унгария, не са участвали в противодействието на мощно дисидентско движение, начело на което да са били водещи представители на интелигенцията и профсъюзите, срещу което да се прилагат тежки репресии.

- тежките репресии срещу противниците на тоталитарния режим са характерни за периода до средата на 60-те години и ако има живи участници в тях, те трябва да са столетници.

Случващото се до първата половина на 60-те години у нас е част от период на остро вътрешно противопоставяне, започнал с Войнишкото въстание през 1918 г., преминал последователно през събитията от 1923 и 1925 г., въоръжената съпротива 1941 – 1944 г. и горянското движение 1945 – 1955 г. Не трябва да се забравя, че много от масовите убийства и садистични деяния, като рязане на глави на убитите през тези периоди са извършвани на базата на извънредни закони, като Закона за изтребление на разбойниците и на разбойничеството, Закона за защита на държавата и открито фашисткия Закона за защита на нацията. Подготовката, приемането и прилагането това законодателство има непосредствено пряко

отношение към политическите репресии, но е извън предметната област на темата. Затова обект на дисертационното изследване е използването на секретни сътрудници в оперативно-издирвателната дейност, осъществявана от Държавна сигурност.

Изследователският фокус е насочен към особеностите на оперативно-издирвателната дейност, които произтичат от принципите на конспиративност и секретност, без съблюдаването на които нейното осъществяване е практически невъзможно. Предмет на изследването са обстоятелствата, свързани със секретността и конспиративността, използвани в работата със секретни сътрудници, които затрудняват и на практика правят невъзможно пълното и обективно разкриване („намиране“ по думите на Е. Костадинов) на обективната истина в цялата ѝ пълнота. Това са обстоятелство, които не са очевидни за неспециалистите, тъй като не са отразени пряко в документи и за тяхното разбиране е необходима безспорна професионална и научна експертиза.

Най-малкото изискване например е да се отчита фактът, че спазването на принципите за секретност и конспиративност в разузнавателната дейност, както и използването на дискретността и тайната в практиката се постигат чрез прилагане на способности и средства, които по своето своята форма могат да бъдат възприети като предателство, интригантство, измама, двуличие, лъжа.

Дефинирането на обекта и предмета на дисертационното изследване позволява ясно да се определи неговият обхват, извън който остава разузнавателната дейност, осъществявана от органите на Държавна сигурност зад граница, от разузнавателните служби на Министерство на народната отбрана и от Разузнавателния отдел на Гранични войски. Логиката на основанието за това ограничение е изведено от Закона за националната сигурност на САЩ, където събирането на информация, необходима за официалните изпълнителни органи за обезпечаване на техните задължения и отговорности за организиране на защитни действия срещу разузнавателна дейност против собствената страна, международния тероризъм, разпространяване на наркотични вещества, както и

срещу други вражески действия на чуждестранни сили и лица е определено като функция на държавата.

Конкретната дейност на българските служби за сигурност е отразявана предимно в мемориална литература и в журналистически публикации. За първи път тя се превръща в обект на научни изследвания, провеждани извън засекретените ведомствени научни учреждения, в историческите разработки на Стефан Симеонов. През 90-те години се случва истински „бум“ от научни публикации, включително и много монографични изследвания, посветени на различни теоретични проблеми на разузнаването, контрразузнаването и оперативно-издирвателната дейност. Утвърждава се плеяда от автори, като Бончо Асенов, Петко Кипров, Димитър Йончев, Петър Христов, Валери Христов, Тодор Трифонов, Красимир Стоянов, Юри Търкаланов, Йордан Начев, които със своите научни трудове изграждат теоретичната и методологична база на специалните дисциплини в новоразкритото след демократичните промени в много български университети професионално направление „Национална сигурност“. С изключение на автори, като Стефан Симеонов и Бончо Асенов, проблематиката, свързана с Държавна сигурност, не е обект на целенасочено проучване. Темата на обекта на изследване на настоящия дисертационен труд се засяга единствено от Петър Христов в монографичното изследване „Разузнавателна защита на конституционния ред“ и преработеното му колективно издание „Разузнавателна защита на конституционния ред в демократичната държава“.

Неговият анализ в параграфа, посветен на Държавна сигурност, завършва със заключение, че българският законодател и политическият елит на страната не можаха да излязат извън рамките на тясното разбиране, според което разследването на Държавна сигурност се свежда до разкриване на имената на нейните сътрудници. Така най-потърпевши се оказаха секретните сътрудници. До голяма степен това е несправедливо. Историческата ретроспекция показва, че средствата и методите на агентурната дейност сами по себе си са безразлични към устройството и характера на държавната власт, както и към политическите сили, които упражняват тази власт. Управляващите са тези, които

притежават властта, те се отнасят различно към конспиративните средства, използвани в политическата борба, различно оценяват тяхното практическо значение, по различен начин свързват конспирацията с политическото съдържание на своите цели, с правните и моралните норми. Демократично устроеното общество взема от конспирацията само най-необходимото за защита от тайните посегателства на своите противници.

В този смисъл най-малко е логически некоректно отговорността за нарушенията и допуснатия произвол от органите на Държавна сигурност да бъде стоварена върху секретните сътрудници.

В този контекст логично звучи твърдението, че разследването на Държавна сигурност, разглеждано като инструмент за утвърждаване на процеса на демократичните преобразования, би следвало да отговори на други, различни от тези, зададени в Закона, въпроси, и да бъде подчинено на много по-важни от постигнатите в крайна сметка цели.

Много по-важно от обявяването на имената на принадлежността на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия действително е разкриването на ролята и мястото на специалните служби на Държавна сигурност в системата на авторитарната власт. То би имало не само правна и морална стойност, но и важно познавателно и практическо значение. Освен виновниците за едни или други конкретни престъпления, би спомогнало и за най-пълното разкриване на механизма за установяване и закрепване на едноличната власт. Това, от една страна, би позволило цялостно да се разкрие системата на този механизъм и ролята на специалните служби в него. От друга страна, ще е възможно по-точно да се открият онези законодателни, организационни, функционални, кадрови и други особености на изграждането на Държавна сигурност, които са били в основата на нейното превръщане в средство за утвърждаване на персоналната власт на Тодор Живков, поставило се извън обществения контрол. Това би дало допълнителни гаранции, че подобна практика няма да рецидивира отново.

Актуалността на дисертационното изследване следва да се оцени от гледна точка на въпроса за състоятелността на предмета на дейност на Комисията и необходимостта от продължаване на нейната дейност, породен от нейното negliжиране от законодателния орган на страната, който я създал и е длъжен да я контролира. Практическата значимост на постигнатите резултати следва да се оцени от степента, в която те надграждат и подкрепят с научно обосновани аргументи, идеята, че разследването на цялостната дейност на Държавна сигурност е много по-важна от гледна точка на обществения процес и развитието на демокрацията в България, отколкото паразитният шум, който заглушава публичното поставяне на този въпрос и е единственият практически резултат от работата на Комисията.

ГЛАВА ПЪРВА. Относно пригодността на архива, предназначен за разкриване и оповестяване принадлежността на българските граждани към ДС да изпълни своето предназначение

I. 1. Реални възможности за подмяна на самоличността и избягване от регистрацията на секретни сътрудници в централизирания оперативен отчет

От гореизложеното може да се направи изводът, че документите от оперативния отчет и оперативния архив на Държавна сигурност, които са основните съставляващи на архива на КРДОПБГДСРСБНА, отразяват обективно цялостната дейност на Държавна сигурност, но не и отделните детайли. Това е така, защото оперативният отчет е изграждан с предназначение да бъде комуникационен център – специфичен вътрешен механизъм, предназначен да осигурява най-пълно и бързо сглобяване в оперативно-издирвателната работа на актуална картина на оперативната обстановка от наличните в отделните структурни звена оперативно интересни сведения и данни, относими към решаването на конкретния казус от практиката. С оглед минимизиране на риска от изтичане на информация от

централизирания отчет на секретните сътрудници в Инструкцията за работа с агентурния апарат и в Инструкцията за оперативния отчет са оставени „дискретни вратички“, които позволяват определени категории секретни сътрудници, ръководени от началническия състав на Държавна сигурност, да не фигурират в регистъра с истинската си самоличност.

I. 2. Количествени измерения на непълнотата на оперативния отчет и оперативния архив на ДС като източник на обективни данни

Основен източник на архивните единици, от които е създаден архивът на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (Комисията), е документалното наследство на МВР. От съществуващите в него 66 фонда на Комисията са предадени 34 единици, които включват основно оперативния отчет и оперативния архив. В информационните масиви на Комисията са предадени документи и от областните дирекции на МВР, Националната разузнавателна служба, Служба „Военна информация“, Националната следствена служба, Националната служба за охрана, Военната полиция, както и от отделни граждани. Според анализ на МВР от 1994 г. около 40 процента от архивите на ДС са прочистени по заповед на ген. Семерджиев от 29 януари 1990 г., като специално за работните дела на агентите (агентурни донесения) това касае 75% от случаите. Малка, но достатъчна да постави под съмнение изцяло резултатите от работата на комисията, още повече че част от личните дела на секретните сътрудници съдържат невярна информация относно тяхната действителна самоличност.

На тази основа се разрешава на всички български граждани, които са пострадали или имат съмнения, че са били неправомерно наблюдавани и са им били ограничавани законните права, да се жалват пред Комисията, която има достъп до цялата информация, включително и до самоличността на секретните сътрудници чрез ръководещите ги оперативни работници.

I. 3. Генетическа обусловеност на негативния обществен образ на Държавна сигурност.

Неспособността на държавата да осигури ефикасен правен ред е предпоставка за разпад на държавността. Процесът на „разпад“ намира различни форми на изражение, които много точно са обобщени в политическата практика и са типични за началото на 90-те години за страните от Източния блок, в частност и за България /стагнация на националната икономика, деформация на единното национално икономическо и правено пространство, криза в системата за социална защита и здравеопазването, увеличаване на частта от населението, което е под чертата на бедността, ръст на безработицата, срив на раждаемостта и т.н./.

Най-баналният и масово използван прием е името на разкрития секретен сътрудник на Държавна сигурност, независимо какво е свършил като такъв, да бъде пришивано към вече заелия в общественото съзнание зловец образ на Държавна сигурност от 50-те и 60-те години. В това отношение най-потърпевшо е Шесто управление, заклеймено от общественото мнение като символ на репресивните действия на режима. Фактите обаче са различни – в указания период Шесто управление все още не съществува. На база предоставените архивни документи от Комисията по досиетата и извадките от тях може да се направи изводът, че реалната и значителна репресивна дейност е извършвана от Следствения отдел на Държавна сигурност. След Априлския пленум от 1956 година, когато стават известни извращенията, обект на които стават и много членове на комунистическата партия, попаднали в следствието и арестите, режимът ограничи ролята на физическото насилие за сметка на създаването на мрежата от секретни сътрудници, наричани „камерна агентура“².

За целия период от своето съществуване Следственият отдел на Държавна сигурност изпълнява както процесуални, така и оперативни функции. Задачата му е да осъществява предварително следствие, разобличаване на виновниците и предаването им на съд по дела, отнесени в тяхната компетенция, и по дела, „възложени им

²Методиев, Момчил. Държавна сигурност: предимство по наследство. София, Институт за изследване на близкото минало, 2015, с. 127 – 129.

от прокуратурата“³. На Следствения отдел е възложено разследване на престъпления на територията на цялата страна, организиране охраната, режима и изолацията на задържаните лица по линия на ДС, водене на справочна картотека. Според запазените архиви Следственият отдел е „най-острото оръжие на органите на ДС при разобличаване на враговете, да отговаря на задачите, поставени от поставени от ЦК на БКП и правителството“.

Използваните методи са описани в Доклад за дейността на отдела от 1950 г.: „Показанията са били превърнати във фетиш. Добър следовател е бил онзи, който е можел да добие показания по дадена линия. Подследствените са оставяни по цели седмици и месеци без сън, непрекъснато да броят от 1 до колкото силите им стигнат, да се изморят и сломят морално, за да дадат показания, които трябва да покрият дадената насока в следствието. Задържаните продължително време са разпитвани при поток от най-долни псувни и цинизми, обикновено при един-единствен въпрос: „говори“ за вражеската си дейност. Това ги довежда до пълно морално разложение, обезличаване и тотално безразличие, което позволява те да дават „чудовищни“ показания, без да държат сметка за истинската си вражеска дейност и без да се страхуват от най-страшното наказание, което ще последва от това, което казват, стига да се сложи край на следствието и да бъдат изведени от ареста. Този метод води подследствените не само до „идиотизиране“, до душевно заболяване, но е довел и някои следователи до „нервно разстройство“ и „затъпяване“. Някои от следователите са се превърнали в най-груби „разпитвачи“, които, чувствайки безсилие в злобата си към подследствените, губят самообладание и достигат до физическо насилие“.

За недопустимите изтезания, използвани в работата на следствения апарат, особено в първите години след 9 септември 1944 г., свидетелства и съдържанието на доклад от 1973 г. за

³ Доклад за състоянието на следствената работа в VII отдел и следствените отделения по окръзи [София], 1950 г.

следствената работа през 1972 г., което е над 20 години след установените за пръв път от 1950 г. използвани от отдела методи.⁴

Въпреки тези констатации действията на следствения отдел продължават да не са разпознаваема част от ДС. В противоречие с това Шесто управление и съпричастните с дейността му са обект на постоянно обществено внимание и интерес. Свеждането на изучаването на ролята и място на органите на ДС в тоталитарната държава и на бившите техни щатни служители и секретни сътрудници в актуалните обществени процеси единствено до разкриване на принадлежност към агентурния апарат на службите за сигурност и военното разузнаване води най-вече до механично свързване в общественото съзнание на имената на установените като агенти популярни лица със силно негативния обществен образ на службите за сигурност, формиран преди всичко от станалата обществено достояние тяхна дейност в началния период на т.нар. социалистически период.

Решението за създаване на Шесто управление на ДС е взето през 1967 г. Фактически то започва да функционира пълноценно в самия край на 60-те години, когато порочната практика на следствения апарат на ДС е оценена силно критично и Следственият отдел на Държавна сигурност е закрит. Изпълнението на неговите функции се поставя изцяло на основите на контраразузнавателната дейност.

I. 4. Котерийните борби като фактор за формиране на негативен обществен образ на Държавна сигурност

Процесът на подготовката за приемане на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия продължава повече от петнадесет години. Допускането на представители на всички политически партии до документите на Държавна сигурност и запознаването от тяхна

⁴ Доклад относно състоянието и резултатите от следствената работа на ДС, София, 16 март 1973 г. Информира за динамиката и структурата на престъпленията, за дейността на отдела през 1972 г. и спазването на законността в предварителното следствие.

страна с действителното състояние на нещата не спира процеса на демонизиране на бившата Държавна сигурност, защото по презумпция се приема, че истината се крие в унищожените документи.

Поставянето на икономиката на пазарни основи и предстоящата приватизация водят до бърза трансформация на вътрешното тяснопартийно идеологическо и политическо противопоставяне в класическо котерийно противоборство. Първоначално надмощие взема кръгът около Андрей Луканов, който се поставя изцяло в услуга на Горбачов и резидентурата на КГБ в София и организира преврата срещу Тодор Живков на 10 ноември 1989 година.

Луканов е министър-председател на правителството, в което министър на вътрешните работи е генерал Семерджиев. В този ред на мисли е логично да се допусне, че по чисто котерийни интереси именно Луканов е автор на сценария за разбиването на органите на Държавна сигурност и парализирането на агентурния апарат, които да не пречат на предстоящата приватизация да се случи по точно определен план, в защита на конкретни персонални и групови интереси.

I. 5. Опити за решаване на проблема „досиета“ по законодателен път в периода 1990 – 2006 г.

Първата Комисия за досиетата на бившата Държавна сигурност, утвърдена със закон, става факт едва на седмата година след началото на политическите промени в България, по време на управлението на Обединените демократични сили (ОДС). Неин председател става тогавашният министър на вътрешните работи Богомил Бонев.

Следва „замразяване“ на процеса по отварянето на досиетата, което продължава до началото на 2001 г., броени месеци преди парламентарните избори през юни същата година. Тогавашно СДС предизборно се обръща към досиетата и приема поправки в Закона от 1997 г., с които е избрана нова 7-членна Комисия и е разширен обхватът на проверяваните лица.

Комисията е оглавена от депутата от СДС Методи Андреев, а в нея влизат представители на всичките политически сили – БСП, Евролевица, ДПС. Част от членовете – юристи и историци – са избрани от Министерския съвет. С промените в Закона тогава се създава още една, второстепенна Комисия, начело на която е избран Георги Ананиев, министър на отбраната (1997 – 1999) в кабинета Костов, чиито членове са съдии и прокурори. Те се произнасят по казусите, по които се преценява дали има достатъчно доказателства за обявяване на сътрудничеството, или не.

С новите промени за първи път е включено и разкриването на сътрудниците на Разузнавателното управление на Генералния щаб (Военното разузнаване).

Комисията „Андреев“ обаче не разполага с архивите на тоталитарните служби и след идването на власт на НДСВ и правителството Саксбургготски изпада в изолация. Тогавашният министър на вътрешните работи Георги Петканов влиза в открит конфликт с Методи Андреев и бойкотира работата на Комисията, като отказва да ѝ предоставя информация.

Изводи: Приемането на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия изцяло се основава на морални съображения. Няма обективни причини, ако изключим аферата „Оня списък“, които са свързани с увреждане на национални ценности и интереси. По-скоро такъв е случаят с безпричинното уволнение на 40 офицери от НСС, за да може да се „спаси“ Ахмед Доган, като извършеното от него престъпно деяние, на най-високо равнище на държавната власт, им се припише като провокация срещу управлението на СДС.

ГЛАВА ВТОРА. Отношението на държавата и широката общественост към разкриването на документите на Държавна сигурност и оповестяване на принадлежността към нея

II. 1. Отношение на Държавата към разкриване на документите на Държавна сигурност и оповестяване на принадлежността към нея

Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия работи пълноценно повече от 15 години в един и същи състав, което е предпоставка за натрупване на богата експертиза и високи ефикасност и ефективност на дейността. Отсъствието на някакви значими за общественото развитие резултати от дейността на Комисията или поне някакво разкритие, което да разтърси цялото общество, да привлече общественото внимание водят до извода, че в концепцията за създаване на комисията и начинът, по който тя да работи е неадекватна на реалната ситуация. Нейните автори са имали остър дефицит от знания относно същността, принципите, средствата и способите на оперативно-издирвателната работа.

Какво предлагат изключително опитните в разузнаването и контраразузнаването генерал Савов и генерал Серкеджиева в докладната записка, която министърът генерал Семерджиев, който няма елементарна представа от работа с агентура, отказва да подпише. Предлага се личните дела на секретните сътрудници – български граждани, да се унищожат. За унищожените дела да се изготвя формализиран картон-заместител без имената на секретния сътрудник, а само с псевдоним и регистрационен номер в централизирания оперативен отчет. Установъчните данни се съхраняват от оперативния работник и се знаят още единствено от неговия непосредствен началник. Оперативната информация, която се съдържа в работните дела и в делата за оперативен отчет остава непокътната.

На тази основа се разрешава на всички български граждани, които са пострадали или имат съмнения, че са били неправомерно

наблюдавани и са им били ограничавани законните им права, да се жалват пред Комисията, която има достъп до цялата информация, включително и до самоличността на секретните сътрудници чрез ръководещите ги оперативни работници.

II. 2. Публичният образ на Държавна сигурност през 70-те и 80-те години

Насочването на фокуса на обществения интерес към разкриване устройството и начина на действие на репресивния механизъм на тоталитарната държава единствено към вече несъществуващата структура на органите на ДС и оправдаването на неблагоприятията, съпътстващи реформирането на българското общество с активната деструктивна роля на „бившата Държавна сигурност“, не се основава на обективни факти, които да са очевидни и да се възприемат по един и същ начин от всички или да са доказани по безспорен начин в съдебни процеси. Спекулативното третиране на темата, което отвлича вниманието на общественото мнение от действително важни за деня проблеми, не позволява да се разкрият същностните характеристики, благодарение на които репресивният апарат на държавата повече от три десетилетия продължава да поражда съмнения, че на практика продължава да се използва за защита на лични и корпоративни икономически, политически и семейни интереси на управляващата върхушка и свързаните с нея олигархични кръгове.

Липсата на ефективна и реформирана съдебна система от своя страна води до липсата на реална имплементация на ценностите на ЕС, изразяваща се в постоянното възпроизводство на еднотипни изводи за липсата на върховенство на Закона и високи нива на корупция.

След формиране на новото „Шесто управление“ в документите на Държавна сигурност през 70-те и 80-те години на XX век присъстват най-вече обобщаващите термини за наблюдение на „художественотворческа“, „научна“ или „научно-техническа“, „здравна“ интелигенция.

Основните задачи на Държавна сигурност са следните:

– своевременно да разкриват и пресичат опити и намерения на противника и на т.нар. „вражеските елементи“ да спъват или пречат за осъществяване на културната и научната политика на партията;

– недопускане на зараждане и дейност на опозиционни, дисидентски и други групи с антисоциалистическа насоченост в средите на интелигенцията;

– опазване на социалистическото общество и ограничаване проникването и влиянието на вражеската идеологическа диверсия и негативните явления в някои други социалистически страни върху културните и научните дейци у нас, а чрез тях и върху широките обществени слоеве.

На практика повечето от негативните за режима явления и процеси в обществения живот са предизвикани от грешни икономически, политически и идеологически решения и опитите те да бъдат наложени на обществото. Типичен пример в това отношение е така нареченият „възродителен процес“, изразяващ се в насилствена смяна на имената на българските граждани мюсюлмани. Единствената обективна информация за проблемите, за настроеността в обществото, за различните форми на недоволство, която протича към органите на централната държавна власт, е тази, която предоставят службите за сигурност.

Насочването на вниманието на органите на Държавна сигурност към журналистиката, киното, театъра, науката и други сфери от социално-културния и духовен живот, през призмата на заплахата за държавата и режима, водят до създаването на конфликтна среда. Привлечената интелигенция, като съпричастна към дейността на ДС, е противопоставена на тези част, която е обект на репресии. В тази връзка обществото остава разделено в отношението си към лица, които имат безспорен принос в различни сфери за България и техните действия в качеството им на сътрудници на Държавна сигурност.

Комисията по досиетата оповести имената на множество значими не само в национален мащаб личности като съпричастни към дейността на ДС. Между тях са Петър Берон, Петко Бочаров,

Георги Марков, Димитри Иванов, Тодор Колев, Вера Мутафчиева и редица други, които имат категорични постижения в своята област. Отношението на обикновените хора към тях доказва теоретичното положение за това, че не съществува задължение за налагане на санкции при нарушаване на морални норми, а всеки сам решава, още повече моралните норми не са постоянни и неизменни.⁵ Разгласяването на агентурното минало на такива изявени интелектуалци не намалява техния принос за обществото, а ефектът от оповестяване на факта за тяхното сътрудничество с органите за сигурност едва ли е повече от личната болка, причинена от собствената им държава, на която са служили.

Фокусирането на общественото внимание към въпроса кой е бил и действително ли е бил служител или секретен сътрудник на Държавна сигурност, остави на заден план далеч по-съществения въпрос за същността на тяхната дейност и реалното въздействие на органите на ДС и върху обществения живот.

II. 3. Анкетно проучване на отношението на гражданите към проблема

В тази връзка и с цел събиране на емпирични данни, необходими за решаване на няколко взаимосвързани задачи, които са необходими от осветляване на този недостатъчно изследван аспект на ролята и мястото на органите на Държавна сигурност и техните служители и секретни сътрудници, на тази база оценка на степента на важност за обществото разкриването на досиетата и на трето място – доколко от решаването на проблема зависи успешният преход на обществото към демокрация, бяха използвани основно два метода – анкетиране и класификация на получените данни.

В рамките на изследването (периода 2019 – 2021 година) беше проведена анонимна анкета чрез анкетър с 50 пълнолетни лица, жители на град Силистра, и 298 лица от цяла България чрез различни интернет социални мрежи.

⁵ Вълчев, Д. Лекции по обща теория на правото. Част 1. София: Сиела, 2016, с. 143 – 144.

Изводът е, че като цяло българското общество не изпитва някаква болезнена морална или друга психична потребност от разкриване съдържанието на архивите на Държавна сигурност.

II. 4. Проучване на отношението към проблема чрез контент-анализ на пресата

Средствата за масова информация, в това число и пресата, в демократично устроеното общество, от една страна – отразяват общественото мнение, формирано по отношение на конкретни проблеми или процеси, които протичат в социума, от друга страна – се явяват фактор на формиране на нагласи и оценки за тях. За нуждите на настоящето изследване бе подложено на контент-анализ съдържанието на всички броеве на най-тиражирания във времето след промените вестник „Труд“, излезли от печат в периода 2001 – 2007 година. С цел извличане на емпирични данни бяха реализирани двата основни за метода видове контент-анализ:

- структурен контент-анализ – за установяване степента на присъствие на проблема, свързан с досиетата и архивите на ДС в текстовия масив – наличие или отсъствие на материали по темата и формата на поднасяне.
- съдържателен контент-анализ – за изследване съдържанието на съобщенията чрез техните структурни единици /думи и словосъчетания/.

В тази връзка, въпреки наличието на нормативна уредба и работеща близо две десетилетия Комисия, все още в множество анализи, интервюта, статии темата, че „агентите“, „доносници/ченгета“ продължават да са важен фактор в обществения живот и широко присъстват в органите на държавната власт, което е главна причина за всички неблагоприятия в ежедневието присъства със завидна устойчивост. Факт е обаче, че тази теза не е подкрепяна с обективна фактология. В изследваните медийни публикации няма данни за разкрити от Комисията данни за извършени престъпления или някакви други правонарушения, които да са послужили като основание за повдигане на обвинение или налагане на някакви други санкции.

ГЛАВА ТРЕТА. Подходи за справяне с негативните последици от дейността на службите за сигурност и постигнати резултати

III. 1. Опитът на САЩ по преодоляване на маккартизма

Когато се търси решение на сериозен проблем или се оценява начин на решаването му, е прието да се прави сравнение с т.нар. добри практики. За нуждите на настоящето изследване приемаме, че под „добра практика“ следва да се разбира системата от препоръки, предписания и модели за подражание, които могат да бъдат извлечени от успешното решаване на аналогични проблеми, случили се в отминали исторически периоди или други държави.

В новата история на България аналогичен проблем, свързан с разкриване на секретни документи на специалните служби и оповестяване данни за агентурното минало на определена категория лица не може да бъде открит. На 8 срещу 9 септември 1944 г. по неизяснено от кого разпореждане почти всички щатни разузнавачи на Отделение А на Държавна сигурност са избити. Тъй като в структурата на Държавна сигурност до 1944 г. не е имало централизиран оперативен отчет, в който да бъдат регистрирани секретните сътрудници, тяхната самоличност е била известна единствено на водещия оперативен работник и неговия непосредствен началник. Тяхното скоростижно ликвидиране е направило безпредметен въпроса за масовото разкриване на използваните за нуждите на политическата полиция в периода до 9 септември 1944 г. секретни сътрудници.

Най-близко във времето до събитията от септември 1944 година е т.нар. „маккартизъм“ в САЩ. Уроците за политическия елит и законодателите на САЩ от практиката на маккартизма са изцяло в тази посока – как да не се допусне неправомерно ограничаване на правата и законните интереси на граждани, да се изключи всяка възможност специалните служби да бъдат въввлечени във вътрешнополитически или котерийни борби и тяхната дейност да бъде изцяло в рамките на закона.

III. 2. Преодоляване на последиците от дейността на службите за сигурност на военните диктатури

Острият сблъсък по оста „комунизъм –антикомунизъм“ след края на Втората световна война е характерна черта на политическия живот не само в страните от Източна Европа, попаднали в зоната на влияние на Съветския съюз, в някои „южни“ държави, като Гърция, Чили, Испания, но и в страни с демократични традиции, като Италия, Франция, и колкото парадоксално да звучи, в САЩ. Немалко привърженици и симпатизанти на комунистическите идеи в развитите западни демокрации се озовават в ситуации, които по много свои характеристики не се различават от положението на противниците на комунизма в източноевропейските страни.

III. 3. Разсекретяване на документите на тоталитарните служби за сигурност в страните от Източна Европа

Разкриването на документите, дейността и лицата, съпричастни към българската ДС, е неразривна част от процеса, който протича в Централна и Източна Европа след края на Студената война. Бързото освобождаване от тоталитарните практики в обществения живот е историческа необходимост.

След демократичните промени в бившите европейски социалистически страни, с изключение на България, комунистическите партии много бързо губят влияние и изчезват от политическия живот. У нас това, по различни причини, които остават извън предмета на настоящето изследване, това не се случва.

Една основна част, свързана с документите, е регламентацията на достъпа до тях. В повечето страни достъпът трябва да е обоснован. Практиката е различна – в Германия всеки гражданин може да се запознае с личното си досие, в Унгария не се разсекретяват документите на бившите тайни служби, но е осигурено правото на достъп на частни лица до личното им досие, със заличени имена на доносниците. В Полша първоначално законодателството дава право на достъп до архива на Института само на историци, журналисти и тези, които могат да докажат, че са пострадали от комунистическите власти. По-късно

Конституционният съд на Полша приема решение, според което абсолютно всички поляци имат свободен достъп до досиетата на тайните служби по времето на комунизма. В мотивите на съда се посочва, че неограниченият достъп до досиетата ще прекрати практиката на политически манипулации с тях.

Този подход е характерен и за други страни – първоначалното плахо и условно разкриване на документите на службите за сигурност за гражданите на съответната страна да бъде последвано, чрез законово изкована рамка, от пълен достъп до тях.

III. 4. Резултати от работата на Комисията „Евтим Костадинов“

Съгласно чл. 9, ал. 1 и ал. 2 във връзка с чл. 1 на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия задачите на осъществяваната от Комисията дейност са да издирва, събира, проучва, анализира и оценява документи, съдържащи информация за дейността на посочените органи и да разкрива и обявява имената на български граждани, заемали или заемащи публични длъжности или извършвали или извършващи публична дейност, за които е установена принадлежност към тези органи.⁶

Съдебната практика приема, че огласяването на принадлежност към Държавна сигурност или разузнавателните служби на Българската народна армия, основано на отменен административен акт, иманентно носи емоционален дискомфорт на засегнатото лице, накърнява доброто му име, честта и достойнството му. Това произтича от самата цел на Закона – разкриване на сътрудниците на посочените тоталитарни държавни служби, а причината законодателят да обективира нормативно това разкриване е необходимостта от разкриване на тяхната дейност в отношение на негативната оценка на обществото към тях. В тази връзка определянето на разнородна група от хора – съпричастни към ДС, в негативен обществен контекст, без конкретно

⁶ Чл. 1, ал. 1 и ал. 2, чл. 9 ЗДРДОПДСРСБНР (Обн., ДВ, бр. 102 от 19 декември 2006 г., посл. доп., ДВ, бр. 88 от 20 октомври 2023 г.).

определение на законодателна граница, без ясна идея за последствията върху тях и изобщо от ясен смисъл от това оповестяване, е вид толериране на беззаконието или осъзнато действие за неефективността на конкретния закон.

III. 5. Сравнителноправен анализ между подходите за разкриване на документите в България и Румъния

От момента на присъединяването към ЕС на 1 януари 2007 г. Румъния и България все още не постигнат достатъчен напредък в областта на съдебните реформи и борбата с корупцията. Комисията създава Механизъм за сътрудничество и проверка /МСП/ като преходна мярка за подпомагане на двете страни да наваксат с реформите. В допълнение, двете страни все още не са част от Шенгенското пространство. Предвид това, те се движат по сходен път на демократично развитие. В общи линии в България преходът преминава без крайни прояви на насилие, докато в Румъния в началото на 90-те години е налице вътрешен конфликт, който води след себе си жертви. Основна роля в конфликта в Румъния изиграва „Секуритате“.

Безспорна е по-високата степен на доверие в специалните служби на Румъния. В потвърждение на това може да се посочи фактът, че успехите на Националната дирекция „Антикорупция“ /ДНА/ в борбата с корупцията се дължи на осъщественото тясно взаимодействие с водещата специална служба на Румъния – Румънска служба за информация (SRI). След събитията от 2017/2018 г. се забелязват опитите за дискредитиране на взаимовръзката, като това може да има две основи: обективен страх от успешните осъдителни присъди срещу множество лица, заемали и заемащи висша държавна длъжност, или страх от възможността демократичните специални служби да се превърнат в нов вид „Секуритате“, което отново ще потвърди заключението, че специалните служби са функция и инструмент на политическото управление и от него зависи за какво ще ги ползва.

III. 6. Решението на проблема с отварянето на досиетата, заложено в Закона за защита на класифицираната информация

Спецификата на работата със секретна информация, и особено установяването и развитието на конспиративни отношения, не може да бъде разкрита, без добре да се знае и разбира същността на разузнавателната, контраразузнавателната и оперативно-издирвателната работа, която съвременната държава осъществява за защита на националната сигурност, противодействие на престъпността и опазване на обществения ред.

През 2007 г. парламентът избира новата Комисия с председател Евтим Костадинов, депутат от БСП. Една от най-важните разпоредби в новия закон е под контрола на новата комисия да бъдат предадени архивите на тоталитарните комунистически служби от всички държавни институции и служби. Комисията успява в кратки срокове да изгради Централизиран архив в Баня, който започва работа през февруари 2011 година.

В правомощията на Комисията е да установява и обявява принадлежност на български граждани към органите на бившата ДС и разузнавателните служби на БНА. Установяването на принадлежност е задължително за следните категории лица:

- регистрирани от избирателните комисии за участие в избори за президент и вицепрезидент, народни представители в Народното събрание и в Европейския парламент, кметове и общински съветници;

- заемали или заемащи публични длъжности, както и извършвали или извършващи публични дейности от 10 ноември 1989 г. до извършването на проверката;

- новоназначени или новоизбрани лица на публична длъжност или които участват в процедура за заемане на публична длъжност;

- лица, които са посочени като длъжници или са били членове на управителен или контролен орган на предприятие, посочено като длъжник в бюлетина по чл. 3, ал. 2 от Закона за информация относно необслужвани кредити, както и физически лица, еднолични търговци, членове на управителни, контролни и надзорни органи на търговски дружества, на политически партии и

на неперсонифицирани правни субекти по чл. 62, ал. 12 от Закона за кредитните институции.

Комисията се отчита пред Народното събрание с доклад на всеки шест месеца.

Всеки гражданин има право на достъп до информацията, събирана за него или за неговите починали съпруг/а или роднини по права линия и на достъп до съответните документи за научноизследователска, публицистична и проучвателна дейност по реда на Закона за достъп до обществена информация.

Законовата уредба не поставя задължение пред Комисията да интерпретира материалите, нито да отчита политиката на тогавашния режим към българите зад граница. За лоялните тоталитарният режим не е прилагал рестрикции. Те са могли безпрепятствено да се връщат в НРБ, близките им сравнително лесно са получавали разрешение да пътуват в чужбина и т.н.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Целта на настоящото дисертационно изследване, формулирана в увода, е да се защити тезата, че дейността на Комисията за разкриване на документите и обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия следва да бъде прекратена.

Най-важните основания тази теза да бъде издигната и публично защитена могат да бъдат обобщени до три:

– първо, повече от 30 години българската общественост е занимавана с темата от политици, политолози и журналисти, а повече от 15 години и от специално създадена комисия без някакъв особен общественозначим резултат;

– второ, изразходвани са значителни политически, социално-психологически, морални, финансови и др. ресурси на обществото, единствената безспорна последица от което е болката и обидата на редица интелектуалци с безспорни заслуги към културното и икономическо развитие на страната, причинени от

оповестяване на факта за тяхната „принадлежност“ към Държавна сигурност в близкото минало;

– трето, важно основание, което за първи път се формулира в специализираните публикации, е, че Комисията се е заела с непосилна, по принцип, а не конкретно за нея задача – да търси истината от последна инстанция в специфична сфера на обществените отношения, в която секретността и конспиративността хилядолетия са се усъвършенствали и са се институционализирали като специфична субкултура, без професионалното усвояване на която е невъзможно да се разбере безсмислието на подобна задача.

Целта на дисертационния труд е реализирана чрез изпълнение на основната задача: Разкриването на историята на документа в своето съдържание посочва как се развива обществото и какви ценности следва, както и информацията в допълващите основната задачи в Глава Първа и Глава Втора:

– разкриването на ролята и мястото на специалните служби на Държавна сигурност в системата на авторитарната власт;

– разкриване на механизма за установяване и закрепване на едноличната власт;

– да се открият онези законодателни, организационни, функционални, кадрови и други особености на изграждането на Държавна сигурност, които са били в основата на нейното превръщане в средство за утвърждаване на персоналната власт.

В държавите, в които политическият елит, изглежда, има висока обща култура и отговорност за преодоляване на всяка форма на политическия антагонизъм, са подхождали максимално прагматично към аналогичния проблем – да скъсат с такива порочни практики от миналото на службите за сигурност, каквито са маккартизмът в САЩ, преследването по идентични причини от военната хунта в Гърция и диктатурата на Пиночет в Чили, като загърбват проблема „досиета на доносниците“ , а в Гърция просто са изгорени. За сметка на това фокусът е бил насочен към разкриване на извършителите на престъпления в средите на ръководния и офицерския състав, тяхното разследване и предаването им в ръцете на правосъдието. Не по-малко важна

задача също е била – така да бъдат реформирани службите за сигурност, че да се изключи всяка евентуална възможност за възпроизводство в тяхната дейност на минали противозаконни и престъпни практики.

В рамките на дисертационното изследване се установи, че подобен подход е бил предложен от опитни ръководители на Държавна сигурност, с дългогодишна разузнавателна практика, като начин на реакция срещу започналото в началото на 1990 година, провокирано от ръководството на МВР, спонтанно унищожаване на секретни документи в Централния апарат на Държавна сигурност. Тогавашният министър на вътрешните работи генерал Семерджиев, следвайки политиката на министър-председателя Андрей Луканов, не приема експертното предложение, а залага на некоректното и спекулативно използване на проблема за разкриване на секретните сътрудници на Държавна сигурност в преследване на тяснопартийни и котерийни цели.

През април 2002 г. е приет Законът за защита на класифицираната информация /ЗЗКИ/. Така завършва изграждането на цялостна система от институти, която включва два закона – Закона за защита на класифицираната информация и Закона за националния архивен фонд, и два държавни органа – Държавна комисия по сигурност на информацията и Държавна агенция „Архиви“. По този начин държавата на практика поставя под надежден контрол съхраняването, обработката и използването масива от архивни документи и създава необходимия капацитет за управление на процесите по разкриване на принадлежност към бившите служби за сигурност. Изводът е, че от гледна точка на практическа целесъобразност не е било необходимо създаването на специализирана административна структура, каквато е Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. Нещо повече, „моралният смисъл“ на приложение на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, върху който Комисията акцентира, се явява бараж (преграда)

срещу насочване на обществения интерес към разкриване на виновните за редица прегрешения, които се „приписват“ на бившата Държавна сигурност – създаване на контрабандни канали за наркотици и незаконна търговия с оръжие, организиране на престъпните групировки от мафиотски тип, банковите фалити и редица други. Системата от институти, изградена окончателно през 2002 година, позволява осъществяването на проучвания в архивите по тези и други подобни теми, които могат да бъдат извършени както от правоохранителните органи на държава, така и по лична инициатива на граждани, които смятат, че били обект на престъпно въздействие от страна на държавата в годините на т.нар. социализъм. Отсъствието на резултати от подобни разкрития говори или за това, че Комисията не е способна да изпълни подобна функция, или че става дума за създаване на орган в държавната администрация на базата на голословни клеветнически твърдения по адрес на българската държава и нейните органи за сигурност. И в двата случая Комисията и Законът, с който тя е създадена, изглеждат непотребни.

Историята на създаването и развитието на Държавна сигурност от 1925 до 1990 година е богата на възможности за спекулативни твърдения и оценки и на опити службата за сигурност на държавата да бъде въвлечена в тяснопартийни и котерийни борби или даже да бъде подчинена на един или друг личен режим на управление на държавата, което се е случвало няколко пъти през този исторически период. Генезисът на разгрома, на който е подложена Държавна сигурност в периода 1989 – 1992 година, чиято алтернатива е добре обмислената и поставена на законодателна основа реформа, води своето начало от 80-те години. Тогава са осъществени първите стъпки за въвеждане на пазарната икономика (Юлската концепция на ЦК на БКП и Указ 56) като държавните предприятия са преобразувани във фирми, а от гражданите са регистрирани над 1500 частни фирми. Започналите икономически преобразувания трансформират вътрешнопартийните противоборства в ръководния елит на БКП в открита котерийна борба. Органите на Държавна сигурност, които информират ръководството на партията и държавата за редица неблагоприятия

при въвеждането на новия икономически механизъм и предупреждават за огромни загуби за държавния бюджет, още тогава си навличат негативното отношение на Андрей Луканов и неговия икономически екип.

След промените, настъпили на 10 ноември 1989 г., политическата пропаганда натоварва публичния образ на Държавна сигурност, включително и на секретните сътрудници, със законодателно закрепените от държавата греховете на разследването и масовото изпълнение на смъртни присъди.

Приемането на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, при положение че проблемът с приемането на Закона за защита на квалифицираната информация е на практика решен, е изцяло плод на спекулативното използване на темата.

В потвърждение е и допълнението към Закона за достъп до документите на бившата Държавна сигурност от 1997 г., като включва в подлежащите на оповестяването сътрудниците на ДС освен в изпълнителната, законодателната и съдебната власт, също медиите, университети и редица други обществени сектори.

Като резултат от дисертационното изследване се откриха и някои „технически“ причини, които имат чисто обективен характер и могат да бъдат измерени с числени показатели:

На първо място Комисията използва като източник на информация създадения в изпълнение на Закона централизиран архив на документите на Държавна сигурност и на разузнавателните служби на Българската народна армия⁷. Основни негови съставни части са централизираният оперативен отчет и оперативният архив на ДС. С термина „оперативен отчет“ в системата на Държавна сигурност се е обозначавал изграденият специфичен вътрешен механизъм, предназначен да осигурява най-пълно и бързо сглобяване в оперативно-издирвателната работа на актуална картина на оперативната обстановка от наличните в различни поделения оперативно интересни сведения и данни, относими към решаването на конкретния казус от практиката.

⁷ Чл. 1 ал. 3.

С оглед минимизиране на риска от изтичане на информация от централизирания отчет на секретните сътрудници в Инструкцията за работа с агентурния апарат и в Инструкцията за оперативния отчет са оставени „дискретни вратички“, които позволяват определени категории секретни сътрудници, ръководени от началническият състав на Държавна сигурност, и тези, които са били вербовани в качеството им на обекти на разработване, да не фигурират в регистъра с истинската им самоличност.

Освен това в Централизирания регистър на секретните сътрудници са били залагани регистрационни бланки (картончета) на лица, които никога не са били в контакт със служителите на Държавна сигурност. Това е ставало по две основни причини – едните са били по този начин „бронирани“ за вербовка при военно положение, а други са били използвани за „маскировка“ на действително вербовани лица, които формално и за отчет се регистрират, но истинската им самоличност се намира в Регистъра на лицата, водени на работка.

При това обстоятелство съгласно чл. 29, ал. 3 ЗКРДОПБГДСРСБНА лицата, на които имената и псевдонимите са включени в справочните картотеки или регистрационните дневници на съответните служби се разкриват от Комисията, като изрично се отбелязва, че липсват други данни. По чл. 25, т. 3 ЗКРДОПБГДСРСБНА) това са собственооръчно написани или подписана декларация за сътрудничество, собственооръчно написани агентурни сведения, документи за получени възнаграждения, документи, собственооръчно написани или подписани от сътрудника, съдържащи се в делата на оперативен отчет, и др., които се намират в личните и работни дела на секретните сътрудници, в делата на оперативен отчет, в литературите и обектови дела. Повече от 40% от тях обаче са унищожени.

Съгласно разпоредбата на чл. 26, ал. 4 на Закона на проверка подлежат единствено лицата, родени до 16 юли 1973 година. Данните от Националния статистически институт показват, че към 2021 година българските граждани, които подлежат на проверка, са

около 1 200 000.⁸ Според статистиката, водена от Трети самостоятелен отдел („Архив“) на Държавна сигурност, към 1986 г. общият брой на секретните сътрудници – агенти, резиденти, съдържатели на явочни и конспиративни квартири, е възлизал на 36 533 души. Средногодишното нарастване от 1985 до 1989 г. е около 15 хиляди души. Тъй като само 23% от агентурата, или 8402 секретни сътрудници, са използвани ефективно, което означава, че на един агент, който е придобивал стойностна информация, т.е. на работещ агент, се пада на 1000 български граждани. Средногодишното нарастване от 1985 г. до 1989 г. е около 15 хиляди души. Преброяването от 1989 г. показва, че населението на България достига своя демографски връх от 9 009 018 души. При ефективно работещи през 1989 година около 20% агенти, на работещ агент се падат 1200 български граждани. Ако тези данни, колкото и грубо да бъдат екстраполирани към днешния ден, в най-добрия случай остава да бъдат оповестени имената на хиляди български граждани.

Крайният извод от дисертационното изследване е, че Законът за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия следва да бъде отменен и съответната комисия закрыта. Тогава ще се възстанови положението, когато съществуващата системата от институти (закони и държавни органи) ще може да заработи пълноценно, като поставя под надежден контрол съхраняването, обработката и използването на масива от архивни документи и осигури необходимия капацитет за управление на процесите по разкриване на евентуалната незаконосъобразната и престъпна дейност на Държавна сигурност и конкретните извършители и предаването им на органите на правосъдието.

11. Очаквани научни и приложни приноси

В изследването са използвани комплексно следните описани по-горе методи: описания на отделни елементарни факти;

⁸ Населението към 7 септември 2021 година, НСИ
https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_population.pdf

елементарен анализ на връзки между факти; разработка на класификации; аналитичен обзор; ново обяснение, интерпретация, теоретични обобщения, формулиране на хипотеза.

12. Научни публикации, свързани с дисертационния труд:

1. „Общественото влияние – относимо към законодателството и целесъобразността при разсекретяването на документи на бившата ДС преди 1989/90 г.“, e-journal VFU , брой 13, 2020 г. (1-7 стр.).
2. „ANALYSIS OF THE STATE OF THE PROBLEM REGARDING DISCLOSURE OF THE DOCUMENTS OF THE TOTALITARIAN SERVICES FOR SECURITY“. Юридически сборник. ISSN 1311-3771 Том XXVII, 2020, (204-210 стр.), Бургаски свободен университет.
3. „Сравнителен анализ на законодателството, свързано с разкриване на документите на тоталитарните служби за сигурност в България“ – ВСУ „Черноризец Храбър“, e-journal VFU, брой 22, 2024 г. (172-182 стр.).